

**Роль шкільного підручника з практичного курсу правознавства
у формуванні правової компетентності дев'ятикласників**

*О. Л. Пишко, методист кабінету суспільних предметів Рівненського
обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,
здобувач лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки
НАПН України
e-mail: pyshkolena@gmail.com*

Постановка проблеми. У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти (затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. за №1392), що набуває чинності у частині базової загальної середньої освіти з 1 вересня 2013 р., компетентність визначається як «набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці». У цьому установчому документі розрізняються такі види компетентності, як ключова й предметна (галузева); під останньою розуміється досвід специфічної для певного предмета діяльності, що набутий учнями у процесі навчання [1]. Ця діяльність пов'язана із засвоєнням, розумінням і застосуванням ними нових знань.

Актуальність дослідження проблеми ролі підручника у формуванні правової компетентності учнів 9-х класів визначається такими основними чинниками: 1) сучасні вимоги, що висуває суспільство до освіти, передбачають зміну ролі школи, оновлення змісту освіти, підвищення ефективності навчального процесу; 2) сьогодення потребує компетентного випускника – особу, яка вміє застосовувати здобуті знання і набуті вміння у відповідній галузі і здатна вчитися протягом життя; 3) шкільний підручник як одне з основних і доступних учням джерел навчальної

інформації має бути не тільки сучасним з наукового і технічного погляду, але й відповідати утвердженому в освіті компетентністному підходу до навчання.

Мета навчання суспільствознавства, згідно з Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, передбачає створення умов для становлення компетентного, активного, відповідального громадянина України. З-поміж завдань суспільствознавчої освіти, через які реалізується зазначена мета, є такі, як «формування в учнів цілісної системи вмінь і навичок дослідження суспільних проблем, пропонування способів їх розв'язання, проведення аналізу та оцінювання суспільних явищ, процесів і тенденцій у державі та світі; здійснення самостійного пошуку у різних видах джерел інформації про життя суспільства і людини в ньому [1]».

Як слушно зауважує О. Пошетун, роль школяра у навчальному процесі останнім часом істотно змінилася – тепер діяльність учня не обмежується пасивним сприйняттям тексту з подальшим його відтворенням і здійсненням логічних операцій. Так, наприклад, на уроках з практичного курсу правознавства перед учнем ставляться правові проблеми, розв'язання яких потребує від нього усвідомлення правових знань, ознайомлення з різними варіантами поведінки у межах норм права, навичок застосування положень нормативно-правових актів, уміння виробляти власне ставлення до тих чи інших дій учасників правовідносин. Розвинена предметна правова компетентність учня передбачає не лише знання юридичних понять, а й уміння працювати з джерелами права, аналізувати й пояснювати правові процеси й явища, презентувати й аргументувати свою точку зору й ставлення. На думку О. Пошетун, це потребує: залучення учнів до активного пізнавального процесу, де постійно випробовуються їхні інтелектуальні можливості; організації спільної діяльності школярів для розв'язання навчальних завдань, що розвиває їхні комунікативні навички; доступу до різноманітної інформації для формування самостійної критичної аргументованої думки щодо тієї чи

іншої проблеми, а також можливості вибору шляхів розв'язання і їх оцінки [2].

Зазначимо, що не останню місце у виконанні поставлених завдань посідає шкільний підручник. Зупинимося детальніше на характеристиці чинних підручників з практичного курсу правознавства (9 кл.) щодо формування правової компетентності учнів. Для цього скористуємося основними критеріями аналізу підручників з правознавства, розробленими І. Смагіним. До них дослідник відніс: відповідність змісту і виховної спрямованості підручника державним вимогам до освітньої системи навчального предмета; наукову відповідність змісту підручника вимогам освітньої системи навчального предмета; психолого-дидактичну відповідність підручника вимогам освітньої системи навчального предмета; методичну відповідність підручника вимогам освітньої системи навчального предмета; поліграфічну і гігієнічну відповідність підручника вимогам освітньої системи навчального предмета [6, 88].

Постановка завдання. Ми розглядаємо підручник з практичного курсу правознавства як один з основних засобів формування правової компетентності дев'ятикласників, тому, визначаючи критерії для його характеристики, виокремлюємо: 1) мотиваційний критерій – він характеризує можливості навчальної книги формувати в учнів правову позицію щодо правових проблем сучасного суспільства й визначати власну оцінку і ставлення до них; 2) змістовний критерій, що виявляє: а) відповідність змісту підручника концепції курсу, початковій програмі й чинному законодавству; б) підходи до праворозуміння; в) структурування й подачу тексту, використання ілюстрацій, таблиць і схем; 3) діяльнісно-процесуальний критерій визначає наявність і ефективність апарату самоперевірки знань, формування навичок роботи з фрагментами нормативно-правових актів, досвід практичного застосування правових норм, вирішення правових ситуацій. Зрозуміло, що зазначені критерії не заперечують того, що підручник має відповідати загальнодидактичним

вимогам, до яких відносять науковість, доступність, систематичність викладу, відповідність змісту навчального предмета тощо.

Основна частина. Зауважимо, що в 9-х класах загальноосвітніх навчальних закладах з предмета «Правознавство. Практичний курс» використовуються підручники таких авторів: 1) О. Пометун і Т. Ремех; 2) О. Наровлянського; 3) В. Суткового і Т. Філіпенко.

У межах цієї статті охарактеризуємо підручник «Правознавство. Практичний курс» за авторства О. Пометун і Т. Ремех [4] за введеними нами критеріями.

1. *Мотиваційний компонент.* На початку приєднаємося до думки О. Пометун, яка стверджує, що фундаментальні положення теорії психолого-філософського пізнання стверджують, що кожна тема, яку вивчають учні, може вважатись реально засвоєною, якщо вона (тема) стала основою для розвитку в особистості суб'єкта пізнання власних новоутворень: в його свідомості, в емоційно-ціннісній сфері тощо. Отже, продовжує дослідниця, суб'єкт навчання має бути налаштований на ефективний процес пізнання, мати в ньому особисту, власну зацікавленість, усвідомлювати, що і навіщо він зараз робитиме. Без виникнення цих внутрішніх підвалин – мотивів учіння і мотивації навчальної діяльності – не може бути ефективного пізнання.

Як видно з аналізу обраного нами підручника, кожна тема в ньому розпочинається формулюванням очікуваних результатів, тобто зазначенням конкретних знань, умінь і навичок, які мають формуватися в учнів при вивченні теми, й емоційно-ціннісних ставлень, що мають висловлюватися ними щодо тих чи інших правових явищ, процесів, дій чи подій. Наголосимо, що представлення очікуваних навчальних результатів переслідує на меті забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності – чого саме вони мають досягти в результаті вивчення теми, адже важливо, щоб учні чітко й конкретно усвідомили навчальні результати їхньої пізнавальної діяльності.

Далі вкажемо на те, що на початку інформаційно-навчальних текстів практично кожної теми, поданої у підручнику, вміщено фрагмент казки у комбінації з ілюстрацією до неї, що обов'язково пов'язані зі змістом і основними питаннями теми. Фрагмент казки супроводжується поставленими до нього запитаннями, що разом слугує мотивацією навчальної діяльності учнів, викликаючи інтерес до теми й виявляючи початкові чи наявні знання.

Наведемо приклад з теми 11 – «Який зміст права на освіту в Україні», що є в аналізованому підручнику. Так, до очікуваних результатів вивчення теми віднесено те, що після засвоєння її змісту учні зможуть: *пояснювати зміст права на освіту в Україні та висловлювати судження щодо його важливості для людини; називати учасників навчально-виховного процесу, описувати, використовуючи положення нормативних актів, їх окремі права та обов'язки і розв'язувати відповідні правові ситуації; досліджувати демократичні процеси у житті навчального закладу, функціонування органів учнівського самоврядування.*

Далі учням пропонується таке завдання: *працюючи в парах, прочитайте фрагмент казки Карло Коллоді «Пригоди Піноккіо» і обговоріть, яку велику правду повідав Цвіркун і що відповів Піноккіо. Чому Цвіркунові шкода Піноккіо? Яку людину можна назвати освіченою?*

«– Я не піду, – заперечив Цвіркун, – перш ніж не скажу тобі велику правду.

– Говори велику правду, лише скоріше.

– Горе дітям, які повстають проти своїх батьків і покидають через непорозуміння свій отчий дім! Погано їм буде на світі, і вони рано чи пізно гірко пошкодують про це.

– Я, в усякому разі, знаю, що вже завтра удосвіта мене тут не буде. Якщо я залишуся, мені доведеться жити так само нудно, як і всім іншим дітям: мене випроводять до школи, змусять вчитися, хочу я цього чи ні.

А... у мене немає ані найменшого бажання вчитися. Набагато приємніше бігати за метеликами, лазити по деревах й красти з гнізд пташенят.

– Бідолашний дурнику! То хіба ти не розумієш, що так ти перетворишся на справжнісінького віслюка й ніхто тебе ані в гріш не ставитиме?.. А якщо тобі не до вподоби ходити до школи, то чом би не навчитися якому-небудь ремеслу і чесно заробляти свій хліб?

– Сказати тобі, чому?.. Тому що з усіх ремесел на світі лише одне мені справді до душі.

– І що ж це за ремесло?

– Їсти, пити, спати, насолоджуватися і з ранку до вечора вештатися.

– Зарубай собі на носі, – сказав Цвіркун, що говорить... – усі, хто займається цим ремеслом, завжди закінчують життя в лікарні або у в'язниці... Бідний Піноккіо, мені тебе справді дуже шкода!

– Чому тобі мене шкода?

– Тому що ти – Дерев'яний Чоловічок і що в тебе дерев'яна голова!..

[4, 65–66]».

Отже, у зазначеному підручнику добре відстежується мотиваційний критерій, що, відповідно, впливає на формування правової компетентності учнів 9-х класів, які вчать за цим підручником.

2. *Змістовний критерій.* Ознайомлення з підручником та його ґрунтовний аналіз дав змогу виокремити в ньому такі структурні елементи: вступне слово авторів до учнів; вступну тему («Для чого вивчаємо правознавство»); основну частину, де є теми 7-ми розділів відповідно до навчальної програми (№№ 2–26); завдання для перевірки навчальних досягнень учнів з предмета; узагальнення до курсу («Чи є правова обізнаність запорукою життєвого успіху»); додатки, в яких подано витяги з нормативно-правових документів, опис методів діяльності учнів, що пропонуються в темах підручника, і словник, що містить найважливіші для засвоєння юридичні поняття («100 найважливіших слів»).

У підручнику в достатній кількості для засвоєння змісту предмета є схеми, таблиці, витяги з нормативно-правових документів. Стосовно ілюстрацій, то вони представлені лише до фрагментів казок. Це, на нашу думку, дещо обмежує вплив візуального ряду на засвоєння учнями змісту практичного курсу правознавства.

Загальновідомо, що важливо вчити учнів користуватися підручником, Автори продумали систему піктограм, що допомагають учням орієнтуватися в тексті підручника, типах завдань і способах їх виконання. Також особливим шрифтом в основному тексті виділено всі важливі положення, а жирним курсивом подано нові для учнів поняття.

Зазначимо також, що зміст підручника укладений у суворій відповідності з програмою «Правознавство. Практичний курс», повністю відображає її основні концептуальні позиції; навчально-інформаційні тести у підручнику мінімізовані за змістом та обсягом, мають чітко окреслену практичну спрямованість і відповідають віковим особливостям дев'ятикласників.

Означене дає підстави стверджувати, що підручник відповідає визначеному нами змістовному критерію в сукупності його складових.

3. Діяльнісно-процесуальний критерій. По-перше, звернемо увагу на те, що в очікуваних результатах до кожної теми підручника зазначаються уміння й навички, які мають формуватися в учнів при вивченні теми. По-друге, всі подані в підручнику текстові документи, схеми чи таблиці супроводжуються запитаннями і завданнями, відповідаючи на які й виконуючи які учні можуть здобути і поглибити знання, сформувати/розвинути навички, висловити власне оцінне ставлення до правових явищ і процесів. По-третє, автори подають у підручнику комплексні завдання, за якими можна перевірити рівень навчальних досягнень учнів. Таких завдань усього 4: до розділу 1 – «Правила і закони у суспільстві і твоєму житті», до розділу 2 – «Ти – людина, громадянин, отже, маєш права», до розділів 3, 4, 5, в яких вивчаються основи

цивільного, сімейного і трудового права, та до розділу 6, що має назву «Твої орієнтири в адміністративному та кримінальному праві». По-четверте, у підручнику є кілька опитувальників, за допомогою яких учні можуть виявити ті чи інші наявні в них знання, вміння й навички у правовій сфері. По-п'яте, практичний курс правознавства передбачає формування в учнів умінь складати юридичні документи; з огляду на це, автори підручника подають зразки таких документів і поради учням щодо їх складання (наприклад, заява до міліції, претензія щодо захисту прав споживача). І, нарешті, шосте – в деяких темах, уміщених у підручнику, є форми для самооцінювання учнів, що, на нашу думку, є важливим для формування в них саме таких навичок.

Окремої уваги заслуговує прихильність авторів підручника до переважного (пріоритетного) застосування інтерактивних технологій на уроках з практичного курсу правознавства. Тримаючи цю лінію, вони до кожного завдання у підручнику пропонують ефективні, на їхню думку, способи виконання (працюючи в парах, трійках, малих групах, обговоріть у загальному колі, розіграйте ситуацію тощо) і надають детальний опис алгоритму дій тих, хто навчається.

Наприклад, у підручнику на певному етапі вивчення теми 13 – «Що таке договори та як вони укладаються» – учням пропонується виконати такі завдання:

1) Працюючи методом «ажурна пилка», вивчіть зміст теми.

Для цього об'єднайтесь у чотири (вісім) «домашні» групи. Опрацюйте фрагменти змісту теми, наведені нижче. Якщо груп буде вісім, то кожен фрагмент опрацьовуватиметься двома групами.

Підготуйтеся до навчання інших груп.

Перейдіть в «експертні» групи і навчіть цього змісту своїх однокласників.

По завершенні роботи «експертних» груп поверніться у «домашні» й повторіть, відповідаючи: що називається договором? Що є предметом

договору? Які умови є істотними, а які – звичайними? Як укладаються договори? Які види договорів ви знаєте? Наведіть приклади. Які договори можуть укладати неповнолітні особи?

2) Обговоріть у загальному колі: які нові знання ви отримали? З якими новими поняттями познайомилися? Як і де ви можете використати ці знання у житті? Як працювали групи? Чи можна працювати методом «ажурної пилки» ефективніше? [4, 79].

Зараз варто окремо зупинитися на правових ситуаціях та їх ролі в формуванні правової компетентності учнів 9-го класу у процесі навчання правознавства. В аналізованому нами підручнику вони виступають своєрідним ядром, навколо якого розгортається навчання школярів. Адже основний текст, фрагменти нормативно-правових актів у підручнику слугують теоретичною основою для розв'язання правових ситуацій. Така діяльність учнів дає змогу їм застосувати здобуті в процесі вивчення теми знання, сформулювати власне ставлення до поведінки учасників правовідносин, удосконалити навички, передбачені навчальною програмою предмета. Крім того, вміщені у підручнику правові ситуації пов'язані, як правило, з неповнолітніми особами – суб'єктами правовідносин, що, з одного боку, відповідає віковим особливостям дев'ятикласників, наближає зміст навчальної інформації до життя й уможливорює застосування учнями власного життєвого досвіду, а з іншого – чітко формує зміст підручника практикоорієнтованого спрямування.

Наведемо невеликий приклад правової ситуації й завдань до неї з теми 20 підручника – «Де і як можуть працювати неповнолітні».

Працюючи в парах, проаналізуйте ситуацію і дайте відповідь на запитання: чи потрібен дозвіл на працевлаштування Павлові та Петрові? Скільки годин (максимально) на тиждень можуть працювати друзі, враховуючи, що вони – учні школи? Як має оплачуватися праця Павла та Петра? Чи можуть хлопці працювати у нічну зміну?

Двоє друзів-однокурсників Павло й Петро, щойно їм виповнилося 14 років, вирішили влаштуватися на пошту сортувальниками листів. Начальник поштового відділення Надія Семенівна погодилася взяти хлопців на роботу й запропонувала їм працювати 24 години на тиждень з оплатою праці за фактично відпрацьований час. Павло та Петро, бажаючи заробити більше грошей, вказали у своїх заявах, що хочуть працювати весь вільний від уроків час, навіть уночі [4, 126].

Висновки. Отже, детальна характеристика вказаного підручника дає підстави для висновку про те, що він повністю відповідає визначеному нами діяльнісно-процесуальному критерію.

Підбиваючи підсумки загальній характеристиці аналізованого підручника з практичного курсу правознавства, наведемо думку Т. Ремех, яка вказує на те, що «для результативності курсу правознавства важливим є виникнення в учнів правової установки, що виступає суб'єктивним регулятором поведінки. Вона припускає: 1) поінформованість про норми права; 2) розуміння їх змісту; 3) оцінку, тобто ступінь схвалення норм права; 4) ставлення до прав інших осіб; 5) емоційне переживання з приводу функціонування норм права; 6) готовність до правомірних дій». Якщо уявити правову компетентність у складі таких її основних компонентів, як когнітивний, діяльнісний та аксіологічний, то цей підручник виступає ефективним засобом формування такої предметної компетентності учнів 9-х класів при вивченні предмета «Правоознавство. Практичний курс» [5, 121].

Література

1. Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
2. Пометун, І. О. Шкільний підручник нового покоління з історії, який він? [Текст] / О. І. Пометун // Проблеми сучасного підручника: зб.

наук. праць / [ред. кол., голов. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 477–484.

3. Пометун, О. І. Правознавство (практичний курс). Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 9 клас [Текст] / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. – ПП «Вікторія». – 2009. – 31 с.

4. Пометун, О. І. Правознавство. Практичний курс : підручник для 9 кл. [Текст] / О. І. Пометун, Т. О. Ремех. – К. : Літера ЛТД, 2009. – 192 с.

5. Ремех, Т. О. Методичні засади навчання правознавства у процесі допрофільної підготовки школярів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 [Текст] / Ремех Тетяна Олексіївна / Інститут педагогіки НАПН України. – К., 2011. – 269 с.

6. Смагін, І. І. Оцінювання рівня якості підручників із правознавства для 9 класу загальноосвітньої школи [Текст] / І. І. Смагін // Вісник Житомирського державного університету: педагогічні науки. – Житомир : ЖДУ. – Вип. 52. – С. 88–91.

UA У статті йдеться про роль підручника з правознавства у формуванні правової компетентності учнів 9-го класу. Виведено критерії аналізу підручників з практичного курсу правознавства, до яких віднесено: мотиваційний, змістовний, діяльнісно-процесуальний. Детально схарактеризовано один з підручників з предмета «Правознавство. Практичний курс» за вказаними критеріями. На прикладах окремих фрагментів з цього підручника показано, як зміст навчальної книги, її структура впливають на процес формування правової компетентності дев'ятикласників.

Ключові слова: практичний курс правознавства, предметна правова компетентність, підручник.

RU В статье идет речь о роли учебника по правоведению в формировании правовой компетентности учащихся 9-го класса.

Определены критерии анализа учебников практического курса правоведения, к которым отнесены: мотивационный, содержательный, деятельностно-процессуальный. Подробно охарактеризован один из учебников по предмету «Правоведение. Практический курс» согласно с указанными критериями. На примерах отдельных фрагментов из этого учебника показано, как содержание учебной книги, ее структура влияют на процесс формирования правовой компетентности девятиклассников.

Ключевые слова: практический курс правоведения, предметная правовая компетентность, учебник.

EN The article discusses the role of the textbook on jurisprudence in the formation of legal competence of students of 9th class. It is displaying criteria analysis textbooks practical course of law, which include: motivational, informative, activity-procedure. Characterized in detail one of the textbooks on the subject of «Law. Practical Course» by the specified criteria. The examples of fragments of this tutorial show how the content of a textbook, its structure affect the formation of legal competence ninth.

Key words: practical course in law, subject legal competence, textbook.